

Materiały

AKTUALNE KIERUNKI MIĘDZYNARODOWOPRAWNEJ OCHRONY MNIejszości NARODOWYCH (w związku z tezą o rzekomej mniejszości niemieckiej w Polsce)

Kwestia narodowa jest jednym z najważniejszych punktów spornych w stosunkach pomiędzy państwami niemieckimi, a pośrednio również pomiędzy PRL i RFN. RFN stoi konsekwentnie na stanowisku jedności narodu niemieckiego, której — jej zdaniem — nie było w stanie naruszyć powstanie dwóch państw niemieckich po II wojnie światowej¹; NRD natomiast rozróżnia dwa pojęcia: „narodowości” w sensie etnicznym (*Nationalität*) oraz narodu (*Nation*), zawierające elementy klasowe, społeczne, gospodarcze itp.²

Na problem narodowy, rozpatrywany w literaturze zachodnioniemieckiej z punktu widzenia praw człowieka i ich ochrony na płaszczyźnie prawa międzynarodowego³, składają się trzy problemy szczegółowe: skorzystanie przez „Niemców” jako jeden naród z prawa do samostanowienia (teza propagowana przez RFN), zagadnienie ochrony dyplomatycznej Niemców oraz problem niemieckiej mniejszości narodowej, w tym również w państwach Europy Wschodniej.

Dwa pierwsze zagadnienia mają stosunkowo bogatą literaturę. Prawo do samostanowienia jest ściśle związane z istnieniem dwóch narodów niemieckich, które to prawo wykonują⁴. Problem ochrony dyplomatycznej był również w literaturze dyskutowany⁵; spór na tym polu związany

¹ Por. W. Benz, G. Plum, W. Röder, *Einheit der Nation. Diskussionen und Konzeptionen zur Deutschlandpolitik der grossen Parteien seit 1945*. Stuttgart 1978.

² G. Sas, *Stanowisko NRD wobec kwestii narodowej*. „Sprawy Międzynarodowe” 1979, nr 4, s. 39 nn. i podana tam literatura, a także G. Riege, H. J. Kulke, *Nationalität: deutsche, Staatsbürgerschaft: DDR*. Berlin 1980.

³ Por. np.: CDU/CSU-Fraktion des Deutschen Bundestages, *Weissbuch über die menschenrechtliche Lage in Deutschland und der Deutschen in Osteuropa*. Bonn, październik 1977, oraz publikacje książkowe Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen — F. Ermacora, D. Blumenwitz, J. Hacker, H. Czaja, *Menschenrechte und Selbstbestimmung unter Berücksichtigung der Ostdeutschen*. Bonn 1980; B. Simma, M. Steiner, M. Kriele, *Menschenrechte für Deutsche in Osteuropa — ihre völkerrechtliche Durchsetzung*. Bonn 1980; *Verletzungen von Menschenrechten. Eine Dokumentation der Verletzungen von Rechtsverpflichtungen zum Schutz der Menschenrechte gegenüber Deutschen in den Gebieten des Deutschen Reiches östlich von Oder und Neisse und ausserhalb der Grenzen des Deutschen Reiches*. Bonn 1980

⁴ Tamże.

⁵ K. Skubiszewski, *Ochrona dyplomatyczna obywateli*. PiP 1975, nr 10, s. 30 nn.; W. Rudolf, *Die Ausübung des diplomatischen Schutzes für Deutsche, (w:) Staatsangehörigkeit, Soziale Grundrechte, Wirtschaftliche Zusammenarbeit nach dem Recht der Bundesrepublik Deutschland und der Volksrepublik Polen*

jest z zachodnioniemiecką koncepcją obywatelstwa, sprzeczną zresztą z prawem międzynarodowym. Mało miejsca poświęcano natomiast problemowi tzw. niemieckiej mniejszości narodowej w Polsce, które to zagadnienie jest szeroko podnoszone przez stronę zachodnioniemiecką.

Niektórzy autorzy zachodnioniemieccy podają liczbę „Niemców” współcześnie mieszkających w Polsce na około 1 milion⁶, bądź nawet więcej — na dawnych terenach wschodnich pozostaje rzekomo 1.150 tys. „Niemców”, a na terytorium Polski międzywojennej dodatkowo 180 tys. (niezależnie od 605 tys. „Niemców”, którzy w latach 1950 - 1979 opuścili terytorium Polski)⁷. Prawa tych „Niemców” są systematycznie, zdaniem RFN, naruszane przez stronę polską. Przede wszystkim odmawia im się praw grupy narodowościowej (*Volksgruppenrecht*); w związku z tym nie mogą używać języka niemieckiego w urzędach i szkołach. Osoby deklarujące się jako „Niemcy” spotykają się ze znacznymi utrudnieniami przy wyjazdach zagranicznych. Ponadto są one dyskryminowane w stosunkach z zakresu prawa cywilnego, prawa pracy i prawa ubezpieczeń społecznych, zaś w przypadku otwartego reprezentowania przez nich interesów niemieckich odpowiadają oni często karnie na mocy art. 270 i 271 k.k.⁸

Zgodnie z przepisami kodeksu karnego RFN naruszenie praw grupy narodowościowej jest przestępstwem z § 220a; przestępstwo to, zgodnie z przepisami tzw. międzynarodowego prawa karnego RFN może być ścigane bez względu na miejsce popełnienia go.

Zachodnioniemiecka teza o istnieniu w Polsce niemieckiej mniejszości narodowej opiera się nie na przesłankach etnicznych, lecz na prawnopolitycznej instytucji „Niemca” w rozumieniu art. 116.1 Ustawy Zasadniczej RFN. Zgodnie z tym przepisem „Niemcami” są również Polacy mieszkający na dawnych terenach wschodnich Rzeszy oraz ich zstępni, posiadający niemiecką przynależność państwową na podstawie ustawy z 1913 r. Teza ta ma więc charakter rewizjonistyczny i służy jako podstawa roszczeń strony zachodnioniemieckiej pod adresem Polski.

RFN podejmowała w trakcie rokowań nad zawarciem układu normalizacyjnego próby rozwiązania tego problemu. Sugerowała ona zapewnienie wszystkim „Niemcom” prawa swobodnego przesiedlenia się na terytorium NRD lub RFN, zaś tym „Niemcom”, którzy wyrażą chęć pozostania w Polsce, przyznanie praw grupy mniejszościowej ze wszystkimi tego konsekwencjami⁹. Również w trakcie kolejnych kontaktów rzą-

(materiały z kolokwium Instytutu Śląskiego) Springer Verlag 1976; D. Blumentwitz, *Die deutsche Staatsangehörigkeit und die Schutzpflicht der Bundesrepublik Deutschland*. (w:) *Festschrift für Murad Ferid*. (bez miejsca wydania) 1978, s. 438 nn.

⁶ R. Grulich, *Die nationalen Minderheiten in Polen*. „Europa Ethnica” 1975, s. 177; O. Kimminich, *Der Warschauer Vertrag und die deutsche Staatsangehörigkeit der „Polen-Deutschen”*. „Die öffentliche Verwaltung” 1971, s. 577; Ch. Th. Stoll, *Zur Frage der Deutschen im polnischen Hoheitsbereich*. „Osteuropa” vol. 21 (1971), nr 7.

⁷ Tak H. Czaja w przedmowie książki: *Verletzungen von Menschenrechte...* op. cit., s. 25.

⁸ Tamże, s. 27 - 30 i 36.

⁹ Por. B. Zündorf, *Die Ostverträge*. München 1979, s. 63 i 72 - 74, oraz np. F. Wittmann, *Volksgruppenrecht auch für Deutsche*. „AWR-Bulletin” 1979, nr 3, s. 113 nn.

dowych polsko-zachodnioniemieckich oraz w wypowiedziach oficjalnych przedstawicieli władz państwowych RFN wysuwali konieczność ochrony praw językowych i kulturalnych mniejszości niemieckiej w Polsce¹⁰.

Gruntowna analiza tego zagadnienia pozwala jednakże na wysunięcie jednoznacznej tezy, że w rzeczywistości problem mniejszości niemieckiej w Polsce nie istnieje, a działania władz zachodnioniemieckich mają charakter *stricte* polityczny, stanowiąc istotny element kształtowania *modus vivendi* w stosunkach polsko-zachodnioniemieckich.

Przedmiotem niniejszego opracowania będą:

1. uściślenie pojęć mniejszości narodowej i grupy narodowej (mniejszościowej);
2. zagadnienia międzynarodowoprawnej ochrony mniejszości na gruncie zasad obowiązujących *de lege lata* i *de lege ferenda*;
3. problem mniejszości niemieckiej w Polsce przed II wojną światową;
4. przesiedlenia ludności niemieckiej po II wojnie światowej;
5. sytuacja osób narodowości niemieckiej w PRL;
6. pewne wnioski o charakterze generalnym.

1. Podstawową rzeczą jest sformułowanie definicji mniejszości narodowej. Przedstawiciele nauki nawiązywali przy określeniu mniejszości do pojęcia narodu (*nation*, *Staatsvolk*), to jest pewnej struktury ukształtowanej historycznie, w oparciu o wspólnotę językową, kulturową, terytorialną i ekonomiczną; istotą narodu jest dążenie do stworzenia państwa (współcześnie pojęcia te są często utożsamiane)¹¹. Czym innym jest natomiast pojęcie narodowości (*people*, *Volk*) — opiera się ono na wspólnocie etnicznej, nie akcentując aspektu prawnopolitycznego tego zagadnienia. Pojęcie „grupy mniejszościowej” musi więc obejmować grupy etniczne, grupy narodowościowe i grupy narodowe. Wydaje się konieczne dla celów niniejszej pracy sprecyzowanie tych pojęć. Grupy etniczne są to pewne wspólnoty kulturowe, zwłaszcza językowe, o charakterze endemicznym, nie dążące do utworzenia własnego państwa. Grupa narodowościowa ma pewne cechy narodu, jednakże nie są one jeszcze w pełni ukształtowane. Wreszcie grupa narodowa to odłam narodu posiadającego własne państwo, żyjący stale na terytorium innego państwa i uznający jego zwierzchnictwo¹². Należy jednak zauważyć, że w pracach ONZ ter-

¹⁰ Por. wypowiedź H. D. Genschera podczas posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych *Bundesratu* w dniu 10.03.1976 oraz w czasie rozmów z min. Olszowskim w dniu 07.04.1976; a także wypowiedź min. Moerscha w związku z zawarciem umowy kulturalnej pomiędzy PRL i RFN w dniu 18.03.1976. Na temat mniejszości niemieckich w innych państwach socjalistycznych por. np. B. Lewytkyj, *Die Deutschen in der Sowjetunion. Neue Zahlen und Fakten*. „Osteuropa” 1975, nr 1, s. 31 nn.; H. Kuhn, *Die Lage der Minderheiten, insbesondere der deutschen Bevölkerung, in der Tschechoslowakei zwischen Helsinki und Belgrad*. „Donauraum” 1977, s. 193 nn.; K. Schmid, *Die tschechoslowakische Staatsangehörigkeit. Einige offene Fragen in Vergangenheit und Gegenwart*, „Die Friedens-Warte” vol. 59 (1976), nr 4, s. 267 nn.

¹¹ Th. Veiter, *The Term „National Minority” and the Definition of „Ethnic Group”*. (w:) *Sprachen und Staaten. Festschrift für Heinz Kloss*. Hamburg 1976, s. 257 nn (zvl. s. 262).

¹² W zakresie terminologii por. np. Th. Veiter, *Volk und Volksgruppe*. (w:) *System eines internationalen Volksgruppenrechts*. cz. I (red. Th. Veiter), Wien 1970, s. 29 nn.; G. Héraud, *Einige Bemerkungen zur Bedeutung, Problematik und*

minów tych używa się czasami zamiennie. Pojęcie mniejszości jest pojęciem całkowicie jednoznacznym; opiera się ono na przeciwstawieniu mniejszości (tu: grupy narodo-etnicznej) — większości mieszkańców danego państwa. Mniejszość narodowa jest to zatem grupa narodowa, zwarta i osiadła w jednym regionie państwa (z czego wynika jej naturalne dążenie do uzyskania autonomii)¹³ charakteryzująca się wykształconym poczuciem jedności wewnętrznej, a jednocześnie starająca się uchronić własne odrębne cechy (język, kulturę itp.).

Podana tu definicja jest zgodna z definicją opracowaną na polecenie Sekretarza Generalnego NZ przez Komisję Praw Człowieka w 1953 r.¹⁴ Definicja ta wymaga dla istnienia mniejszości narodowej dwóch elementów: zbioru jednostek oraz ich utożsamienia się jako grupy, pragnącej zachować odrębność. Grupa mniejszościowa może być określana subiektywnie albo obiektywnie. Wg kryterium subiektywnego o istnieniu mniejszości narodowej rozstrzyga wola i świadomość jednostek tworzących grupę; kryterium obiektywne uzależnia z kolei uznanie danej zbiorowości za grupę według takich elementów, jak język, obszar zasiedlony przez grupę itp. Cechą grupy powinna więc być z jednej strony świadomość wewnętrzna grupy, z drugiej zaś — świadomość istnienia grupy w społeczeństwie. Współcześnie można mówić z jednej strony o łączeniu obu kryteriów, z drugiej zaś — o tworzeniu jeszcze innych kryteriów oceny istnienia grupy mniejszościowej¹⁵.

Problem mniejszości narodowych genetycznie związany jest z tworzeniem się państw nowoczesnych, opartych na suwerenności narodu, wobec historycznej niemożności ukształtowania granic państwowych zgodnie z granicami etnicznymi. Dalszy wpływ na powstawanie mniejszości miały wojny oraz migracje ludności. W wyniku II wojny światowej wiele spraw mniejszości narodowych zostało rozwiązanych; zażegnano szereg potencjalnych źródeł konfliktów (o ile przed I wojną światową liczba osób zaliczanych do mniejszości narodowych wynosiła ok. 85 mln, w okresie międzywojennym ilość ta spadła do 35 mln, a w wyniku II wojny światowej do około 20 mln na całym świecie).

Übersicht des Ethnischen. (w:) j.w., s. 17 nn. F. Wittmann, *Volksgruppenrecht... op. cit.*; J. Byczkowski, *Mniejszości narodowe w Europie 1945-1974.* Opole 1976.

¹³ P. Bruegger, *Ethnische Minderheiten und Minderheitenschutz. Voraussetzungen für das Recht auf Eigenständigkeit.* „Das Parlament” vol. 24 (1974), nr 34-35, s. 9.

¹⁴ J. Byczkowski, *Mniejszości... op. cit.*, s. 20. Definicję legalną podaje też art. 11.2 projektu konwencji ONZ z 1979: „A national or ethnic group exists (...) if a number of nationals of given State, being in numerically inferior, non-dominant position, and possessing ethnic or linguistic characteristics differing from the rest of the population, show, if only implicitly, a sense of solidarity with a view towards preserving their culture, traditions or language, and possessing also an adequate representation, asks for legal recognition as a national or ethnic minority”.

Projekt konwencji omawia szczegółowo K. Rabl, *Rechtsschutz ethnischer Minderheiten.* „Europa Ethnica” 1979, nr 1, s. 13 nn (zwl. 21 nn).

¹⁵ Szczegółowo problem ten omawia H. Kloss, *Objektive und subjektive Kriterien zur Bestimmung der Volkszugehörigkeit.* (w:) *System... op. cit.*, cz. I, s. 155 nn. Kryterium subiektywne przyjął STSM w wyroku w sprawie praw mniejszościowych na Górnym Śląsku (*PCIJ Reports. Series A/B (1928), No 29*); kryterium obiektywne zastosowane zostało natomiast w postanowieniach Paktów Praw Człowieka z 1966.

W literaturze zachodnioeuropejskiej podkreśla się, że nie jest możliwe uregulowanie problemu mniejszości narodowych przez przyznanie wszystkim grupom prawa do tworzenia własnej państwowości; jednocześnie doktryna stoi na stanowisku, że mniejszości narodowe mogą odegrać wielką, pozytywną rolę w procesie integracji zachodnioeuropejskiej, w wyniku której wszystkie narody europejskie staną się mniejszościami w stosunku do ponadnarodowej wspólnoty¹⁶.

2.1. Problem ochrony mniejszości narodowych stał się szczególnie ważny w XIX i XX wieku. W początkowym okresie istniał na tym tle konflikt pomiędzy zwolennikami ochrony na płaszczyźnie prawa wewnętrznego (konstytucjonalistami) i prawa międzynarodowego¹⁷. Stworzenie systemu wersalskiego wykazało przewagę tendencji do ochrony międzynarodowej. Obecnie międzynarodowoprawy charakter ochrony praw mniejszości nie jest kwestionowany, toczy się natomiast spór o metody ochrony. Wskazać można w tym zakresie dwie koncepcje: europejską (najpełniejszy wyraz znalazła w systemie wersalskim) i amerykańską (na której z kolei bazuje system ONZ-owski).

Pierwsza z tych koncepcji miała charakter partykularny, to jest warunki ochrony ustalane były osobno dla każdej z grup mniejszościowych. Podstawą ochrony były postanowienia traktatów pokojowych zawartych w wyniku I wojny światowej oraz umów zawartych z nowo powstałymi państwami. Wzorcową umową był tzw. mały traktat wersalski z 28 czerwca 1919 r., dotyczący mniejszości narodowych w Polsce; kolejne zostały zawarte w St. Germain z Czechosłowacją i Jugosławią (1919), w Paryżu z Rumunią (1919) oraz w Sèvres z Grecją (1920). Dodatkowym wzmocnieniem tych umów, których gwarantem była Liga Narodów, były umowy dwustronne, zawierane przez zainteresowane państwa. Stosunków polsko-niemieckich dotyczyły dwie umowy: polsko-niemiecka z 1922 r. (podpisana w Genewie, stanowiła podstawę działania Komisji Mieszanej do spraw Górnego Śląska) oraz polsko-gdańska z 1920 r.

System wersalski, oparty na postanowieniach umownych, a także na deklaracjach jednostronnych poszczególnych zainteresowanych państw, dodatkowo zaś ukształtowany orzecznictwem sądów międzynarodowych (zwłaszcza Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej — STSM), obejmował następujące elementy¹⁸:

1. ochronę życia, wolności oraz cech przesądzających o odrębności danej grupy mniejszościowej¹⁹;

¹⁶ Tak np. C. Schöndube, *Streben nach Mitsprache und Selbstbestimmung*. „Das Parlament” vol. 24 (1974), nr 34-35, s. 1; O. Kotzian, *Volksgruppen und Minderheiten im Prozess der europäischen Einigung*. „Politische Studien” 1979, Sonderheft 1, s. 120 nn. Jako przykład pokojowego współistnienia mniejszości narodowych wymienia się Szwajcarię.

¹⁷ Szczegółowo na ten temat por. G. Moens, *Die Formen des innerstaatlichen Minderheitenschutzes*. „Europa Ethnica” 1975, nr 1, s. 2 nn; oraz analizę F. Ermacora, *Innerstaatliche, regionale und universelle Struktur eines Volksgruppenrechts*. (w:) *System ... op. cit.*, cz. III, s. 3 nn.

¹⁸ F. L. Oppenheim, *International Law. A Treatise*. London 1948, s. 650 nn.

¹⁹ Opinia doradcza STSM z 06.04.1935 w sprawie szkół mniejszościowych w Albanii (PCIJ Reports. Series A/B, No 64, s. 17).

2. prawo nabycia przez członków grupy mniejszościowej obywatelstwa danego państwa, pomimo że posiadanie tego obywatelstwa nie jest warunkiem *sine qua non* uznania za mniejszość²⁰;
 3. pełne i wszechstronne równouprawnienie grup mniejszościowych, tak faktyczne, jak i prawne²¹;
 4. swobodę działania organizacji religijnych, oświatowych i kulturalnych oraz prawo do nauczania początkowego w języku ojczystym²².
- Praktyka międzynarodowa okresu międzywojennego ustaliła również dopuszczalność wymiany grupy ludności pomiędzy zainteresowanymi państwami oraz tryb jej dokonywania²³.

Jak już wspomniano wyżej, gwarantem systemu ochrony mniejszości narodowych w okresie międzywojennym była Liga Narodów. Jedną z metod ochrony było przysługujące mniejszościom prawo składania tzw. petycji, tj. zbiorowych skarg na naruszanie praw mniejszościowych (tym tłumaczy się m.in. stosunkowo duża liczba spraw dotyczących mniejszości narodowych, rozpatrywanych przez STSM).

Wersalski system traktatów mniejszościowych miał dodatkowo na celu zapewnienie wielkim mocarstwom możliwości ingerencji w wewnętrzne sprawy nowo powstałych państw — stron tych traktatów, pod pretekstem ochrony zamieszkujących w nich mniejszości narodowych.

Miał on także na celu dążenie do integracji (ale nie asymilacji) grup mniejszościowych ze społeczeństwami państw, w których mieszkały. Opracowany teoretycznie, nie sprawdził się w praktyce — przede wszystkim z przyczyn politycznych, zwłaszcza wobec separatystycznej polityki niemieckich mniejszości narodowych oraz popierającej je Rzeszy. Działalność mniejszości niemieckiej w Polsce stała się najważniejszą przyczyną wypowiedzenia przez Polskę traktatów mniejszościowych w 1934 roku oraz nieodnowienia przez Polskę konwencji mniejszościowej z 1922 r. (wygasła ona w 1937 r.; w jej miejsce podpisana została w dniu 5 listopada 1937 r. umowa bilateralna, bez dodatkowych gwarancji).

Ostatecznym świadectwem niesprawdzenia się wersalskiego systemu ochrony mniejszości narodowych było zachowanie mniejszości niemieckiej w czasie zajmowania przez Niemcy Sudetów, Czechosłowacji oraz agresji na Polskę, a zwłaszcza działalność dywersyjna tzw. V Kolumny na tyłach broniących się wojsk polskich.

2.2. Wobec nieskuteczności ochrony grupowej w systemie Ligi Narodów oraz pod wpływem dominacji amerykańskiej w świecie w okresie bezpośrednio po II wojnie światowej ONZ przyjęła amerykańską koncepcję

²⁰ Opinia doradcza STSM z 15.09.1923 w sprawie nabycia obywatelstwa polskiego (Series B, No 7, s. 16 - 17).

²¹ Opinie doradcze STSM w sprawach: osadników niemieckich w Polsce (Series B, No 6 (1923), s. 24), traktowania obywateli polskich w Gdańsku (Series A/B, No 44 (1932), s. 28) oraz niektórych interesów niemieckich na Górnym Śląsku (Series A, No 7 (1926), s. 32 - 33).

²² Realizacja tego prawa mogła, zdaniem STSM, być połączona z przyznaniem mniejszości narodowej pewnych przywilejów, których nie posiada reszta obywateli — tak opinia doradcza w sprawie szkół w Albanii, porównaj przyp. 19.

²³ Opinie doradcze STSM w sprawach: wymiany ludności grecko-tureckiej (Series B, No 10 (1925), s. 25) oraz wspólnot grecko-bułgarskich (Series B, No 17 (1930), s. 19 - 23).

ochrony mniejszości narodowych związaną z ochroną praw człowieka. Koncepcja ta została zaproponowana podczas obrad Panamerykańskiej Konferencji Konsultacyjnej Ministrów Spraw Zagranicznych w 1942 roku. Jednocześnie jednak niektóre państwa — przede wszystkim europejskie — zawarły porozumienia bilateralne dotyczące ochrony mniejszości; umowy te stanowiły kontynuację koncepcji z okresu międzywojennego. Wreszcie należy zauważyć znamiennej ewolucję poglądów na ochronę mniejszości w ostatnim okresie. Uznaje się bowiem, że system oparty na ochronie praw jednostek nie jest wystarczający i należy go uzupełnić ochroną grup mniejszościowych. Prace ONZ²⁴ nad ochroną mniejszości zostały zapoczątkowane w 1947 roku, kiedy to Komisja Praw Człowieka powołała Podkomisję do Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości. Świadczy to o dostrzeganiu przez ONZ wagi problemu, pomimo niezamieszczenia jakichkolwiek postanowień szczegółowych na ten temat w Karcie Narodów Zjednoczonych.

W czasie prac nad przygotowaniem projektu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka delegacje ZSRR, Jugosławii i Danii zaproponowały wprowadzenie do tekstu, poza ogólnym zakazem dyskryminacji z art. 2, osobnego przepisu art. 31, dotyczącego ochrony mniejszości narodowych. Propozycja ta została jednak odrzucona większością głosów; argumentowano to m.in. zbyt skomplikowaną problematyką związaną z mniejszościami. Ponieważ jednocześnie uznano, że nad tym zagadnieniem nie można przejść do porządku dziennego. Zgromadzenie Ogólne NZ równoległe z Deklaracją uchwaliło w dniu 10 grudnia 1948 roku rezolucję nr 217/III/C, zobowiązującą Radę Gospodarczo-Społeczną do podjęcia wszechstronnych studiów nad problemem mniejszości narodowych. Rezultatem tych studiów był przedstawiony w 1950 roku Raport Sekretarza Generalnego na temat ochrony mniejszości narodowych, w tym także na temat dalszego obowiązywania traktatów mniejszościowych, zawartych po I wojnie światowej²⁵.

Autorzy Raportu, po rozważeniu zagadnienia w czterech aspektach, doszli do następujących wniosków:

1. stan wojny pomiędzy stronami umów nie wpłynął na obowiązywanie umów mniejszościowych;
2. gwarantem porozumień była społeczność międzynarodowa, reprezentowana przez Ligę Narodów, a nie sama Liga; stąd rozwiązanie Ligi nie miało wpływu na ich obowiązywanie²⁶;
3. układy pokojowe po II wojnie światowej i prace ONZ nie wpłynęły na ważność traktatów mniejszościowych;
4. Raport stoi na gruncie Umowy Poczdamskiej; uznaje więc ważność zmian terytorialnych i przesiedleń ludności po II wojnie światowej. W konsekwencji Raport stwierdza, że traktaty mniejszościowe wy-

²⁴ Por. szczegółowo J. Byczkowski, *Mniejszości...* op. cit., s. 58 nn; F. Ermacora, *Möglichkeiten der Ausgestaltung des Minderheitenschutzes im Rahmen der Vereinten Nationen.* (w:) *System...* op. cit., cz. II, s. 54.

²⁵ Raport ten został omówiony przez K. Doehringa, *Das Gutachten des Generalsekretärs der Vereinten Nationen über die Fortgeltung der nach dem ersten Weltkrieg eingangenen Minderheitenschutzverpflichtungen.* „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht” vol. 15 (1953-54), s. 521 nn.

²⁶ Taką samą konstrukcję zastosował MTSM w wyroku z 11.07.1950 w sprawie statusu Namibii (*PCCJ Reports*, 1950, s. 132).

gasły na podstawie klauzuli *rebus sic stantibus* wobec zniknięcia przedmiotów ochrony, w tym także mniejszości niemieckiej w Polsce (wyjątek stanowią umowy między Szwecją i Finlandią w sprawie Wysp Alandzkich)²⁷.

W następnym okresie sprawa mniejszości narodowych co pewien czas powracała na forum różnych agend i organów ONZ; regulacja międzynarodowoprawna tego zagadnienia była jednakże wycinkowa. Wymienić można trzy konwencje, w pewnym zakresie dotyczące tego zagadnienia: konwencję MOP nr 107 w sprawie integracji grup plemiennych w państwach niepodległych z 1957 roku; konwencję UNESCO przeciwko dyskryminacji w szkolnictwie z 1961 roku oraz konwencję ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1965 roku.

Zagadnienie mniejszości narodowych zostało rozstrzygnięte dopiero przez art. 27 Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r.²⁸ Przepis ten zapewnia ochronę indywidualną osób należących do mniejszości narodowych; wynika to z charakteru postanowień zawartych w Paktach Praw Człowieka. Jedynym przepisem dotyczącym ochrony praw zbiorowych jest przewidziane w art. 1 obu Paktów prawo narodów do samostanowienia. Postanowienia Paktów nie wykluczają możliwości przyznania specjalnego statusu grupom mniejszościowym, pozostawiając wszakże w tym zakresie swobodę decyzji zainteresowanym państwom²⁹. Z wykładni gramatycznej przepisu art. 27 Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych wynika, że państwo nie ma obowiązku pozytywnego działania w kwestii mniejszości narodowych; winno natomiast bezwzględnie powstrzymać się od działań uniemożliwiających zachowanie przez daną mniejszość cech różniących ją od pozostałych obywateli państwa.

Kontynuację linii Paktów Praw Człowieka stanowią postanowienia Aktu Końcowego KBWE z 1 sierpnia 1975 r.³⁰ Zasada VII akapit 4 De-

²⁷ Por. szczegółowo w tej kwestii T. Modéen, *The international protection of the national identity of the Aland islands*. „Scandinavian Studies, Law” 1973, s. 177 nn.

²⁸ Tekst polski por.: *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*. (red. K. Kocot, K. Wolfke), Wrocław—Warszawa 1976, s. 212 nn. Tekst art. 27 brzmi: „W tych krajach, w których istnieją etniczne, religijne lub językowe mniejszości, osób przynależnych do takich mniejszości nie można pozbawić prawa korzystania, we wspólnocie z innymi członkami tych grup, z własnej kultury, nauczania i praktykowania swej religii lub używania własnego języka”.

Wykładnię art. 27 Paktu omawiają szczegółowo np. F. Münch, *Der Minderheitenartikel im Menschenrechtstext der VN*. (w:) *System ... op. cit.*, cz. II, s. 64 nn.; F. Capotorti, *The protection of minorities under multilateral agreements on human rights*. „Italian Yearbook of International Law” vol. 2 (1976), s. 3 nn (zwl. s. 17); Y. M. Rechetoy, *Minority rights in contemporary international law*. „Revue Hellenique de Droit International” vol. 31 (1978), No 1/4, s. 154 nn.

²⁹ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ 2787 (XXVI) z 06.12.1971 stwierdza jednak, że dążenie mniejszości do wykonania prawa do samostanowienia nie może prowadzić do rozbicia jedności narodowej lub terytorialnej danego państwa; działanie takie uznaje się za sprzeczne z celami i zasadami Karty NZ. Tę samą myśl zawiera jugosłowiański projekt deklaracji praw osób należących do mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych i językowych z 02.03.1978 w swym art. 4 (*UN Publications, E/CN. 4/L. 1367/Rev. 1*).

³⁰ Tekst Aktu opublikowano w „Sprawach Międzynarodowych” 1975, nr 10, s. 107 nn. Por. w tej sprawie Y. M. Rechetoy, *Minority Rights... op. cit.*, a także E. Petrić, *The Helsinki Conference and the national minorities*. „Jugoslovenska Revija za Medunarodno Pravo” vol. 24 (1977), No 1/2, s. 146 nn.

klaracji Zasad nakłada na wszystkie państwa, na których terytorium znajdują się mniejszości narodowe, nakaz działania w kierunku zapewnienia im przedstawicielom pełnego równouprawnienia oraz umożliwienia im pełnego korzystania z praw przyznawanych przez międzynarodowoprawne postanowienia dotyczące ochrony praw człowieka³¹.

Drugą formą ochrony mniejszości narodowych, stanowiącą relikw systemu wersalskiego, są pojedyncze umowy dotyczące mniejszości w poszczególnych państwach. Postanowienia dotyczące tej kwestii zamieszczono w tekstach układów pokojowych po II wojnie światowej: w art. 2 układu z Bułgarią, art. 6 traktatu z Finlandią, art. 2 traktatu z Węgrami, art. 3 układu z Rumunią oraz art. 7 traktatu państwowego z Austrią. Klasycznymi przykładami umów dwustronnych są zaś: umowa między Danią i RFN, zawarta w oryginalnej formie dwóch deklaracji o identycznej treści, złożonych przez władze tych państw odpowiednio 19 kwietnia 1955 r. i 29 marca 1955 r., a dotycząca wzajemnej ochrony mniejszości narodowych w regionach przygranicznych; tzw. umowa de Gasperi-Gruber pomiędzy Austrią i Włochami z 5 września 1946 r., zapewniająca status specjalny (autonomię) Tyrolu Południowego (umowa została włączona do traktatu pokojowego oraz jako art. 116 do konstytucji Włoch) oraz tzw. traktat z Osimo pomiędzy Włochami i Jugosławią z dnia 5 października 1954 r., dotyczący statusu Triestu. Umowy te gwarantowały prawo do używania języka, kształcenia w szkołach podstawowych i średnich oraz autonomię kulturalną. Postanowienia tych umów zostały zagwarantowane bądź przez społeczność międzynarodową lub jej część (np. przez sygnatariuszy traktatu państwowego z Austrią), bądź w inny sposób (np. układ z Osimo przewidywał utworzenie Komisji Mieszanej Włosko-Jugosłowiańskiej do spraw rozstrzygania sporów powstałych na tle praw mniejszości).

Ostatnią z form międzynarodowoprawnej ochrony mniejszości narodowych są wysuwane w ostatnim okresie koncepcje polegające na połączeniu obu systemów. Przykładami mogą być np. program zaproponowany przez Federalistyczną Unię Europejskich Mniejszości Narodowych w 1967 r.³² oraz przygotowany w ramach prac ONZ projekt konwencji o ochronie praw osób należących do mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych i językowych z 26 stycznia 1979 r.³³ Projekty te łączą ochronę praw indywidualnych (zapewnienie jednostkom należącym do mniejszości praw politycznych i obywatelskich, prawo używania języka i zdobywania w nim wykształcenia, swobodę poruszania się i przemieszczania) z prawami grupowymi (prawo do zachowania i strzeżenia swej odrębności, prawo do organizowania się, do tworzenia samorządu terytorialnego i autonomii w zakresie stanowienia przepisów prawnych oraz prawo grupy do reprezentacji w ciałach przedstawicielskich). Wydaje się, że właśnie w tym kierunku pójdą przyszłe rozwiązania umowne, tworzące nowy, uniwersalny system międzynarodowoprawnej mniejszości narodowych.

³¹ Koncepcja indywidualizacji ochrony mniejszości została przyjęta m. in. w art. 14 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, podpisanej w Rzymie 04.11.1950. Tekst por. „Documentation Française. Notes et études documentaires” z 06.01.1951.

³² Tekst opublikowany w „Das Parlament” vol. 24 (1974), nr 34-35, s. 17.

³³ UN Publications, E/CN.4/NGO/231.

3. Powstała w wyniku połączenia trzech zaborów Polska międzywojenna była państwem wielonarodowym. Traktat wersalski z 28 czerwca 1919 r. nakładał na Polskę obowiązek ochrony mniejszości narodowych; postanowienia te zostały następnie uściślone w umowach pomiędzy zainteresowanym państwem i rządem RP.

Istnienie silnej, liczącej zaleźnie od źródła 800 tys. - 1.100 tys. osób, mniejszości niemieckiej w Polsce było pozostałością zaborów, w szczególności zaś konsekwencją *Drang nach Osten*³⁴. W wyniku realizacji tego hasła mniejszości niemieckie zamieszkiwały w państwach nadbałtyckich, Czechosłowacji, Rumunii i na Węgrzech. Wszędzie tworzyły one dość zwarte grupy, pretendujące do przyznania im szczególnych praw (tzw. *Volksgruppenrecht*), w szczególności zaś daleko idącej autonomii. Największymi skupiskami Niemców w Polsce były województwa: poznańskie (200 tys. osób), łódzkie (150 tys.), śląskie i pomorskie (po 100 tys.). Niemcy w Polsce cieszyli się znaczną swobodą. Wydawano łącznie 105 gazet i czasopism w języku niemieckim; dzieci i młodzież uczęszczały do 690 szkół i instytucji naukowych. Niemcy organizowali się w związki zawodowe i partie polityczne. Należy również pamiętać o tym, że Niemcy w Polsce międzywojennej tworzyli grupę bardzo silną ekonomicznie, co umożliwiało im w wielu sytuacjach dyktowanie warunków. Trudno w tej sytuacji traktować poważnie głosy autorów zachodniemieckich stwierdzających, że mniejszość niemiecka w Polsce była prześladowana. Niemcy byli rzekomo wypierani z ziemi (wg źródeł niemieckich do 1926 roku pozbawiono Niemców 500 tys. ha ziemi w Wielkopolsce i na Pomorzu³⁵) oraz miejsc pracy (zwłaszcza na Górnym Śląsku), w wyniku czego wielu Niemców emigrowało do Rzeszy. Prześladowania miały też rzekomo dotyczyć prasę, życie kulturalne, szkolnictwo oraz kościół ewangelicko-augsburski na Górnym Śląsku.

Przy okazji problemu mniejszości niemieckiej w Polsce warto wspomnieć o kwestii mniejszości polskiej na terenach wschodnich Rzeszy (*Ostgebiete*) w okresie międzywojennym. Liczba Polaków była w kolejnych spisach ludności zaniżana (spis z 1910 r. wykazał, że w Rzeszy mieszkało 1.525.556 Polaków, w tym 997.987 na terenach wschodnich; analogiczne spisy w 1925 r. i 1933 r. podawały liczby Polaków odpowiednio 802.934 i 440.168 osób, w tym na *Ostgebiete* 675.998 i 440.158), m.in. przez rozbitcie ludności pochodzenia niemieckiego na Polaków, Ślązaków, Kaszubów i Mazurów. Autorzy polscy oceniają liczbę Polaków na terenach wschodnich na ok. 1 mln osób. Należy podkreślić, że nawet nieprzychylni Polsce autorzy nie kwestionują faktu istnienia na terenach wschodnich Rzeszy znaczącej liczebnie mniejszości polskiej³⁶, stwier-

³⁴ R. Breyer uważa, że przyczyną powstania niemieckiej mniejszości w Polsce była niemożność precyzyjnego ustalenia granicy etnicznej pomiędzy Polską i Niemcami (*Das Auslandsdeutschum in Osteuropa einst und jetzt*. Wyd. Min. Pracy i Opieki Społ. Płn. Nadrenii-Westfalii, 1963, s. 74 nn). Źródła hitlerowskie, podając liczbę Niemców w Polsce, zaliczały do nich także ludność dwujęzyczną oraz ludność wyznania ewangelickiego.

³⁵ Tamże.

³⁶ Ch. Th. Stoll, *Die Rechtsstellung der deutschen Staatsangehörigen in den polnisch verwalteten Gebieten*. Frankfurt/M.—Berlin 1968, ss. 14 - 42.

dzają oni jednak, że ludność ta była w znacznym stopniu zgermanizowana³⁷.

4. Po wybuchu II wojny światowej Hitler zapowiedział dokonanie daleko idących przesunięć ludnościowych w Europie. Zapoczątkowane w październiku 1939 roku prace zmierzały z jednej strony do osadzenia Niemców na nowych „niemieckich przestrzeniach życiowych”, z drugiej zaś — do przeniesienia wielu mniejszości niemieckich do Rzeszy (z Łotwy, Estonii, Górnej Adygi i in.). Jak wiadomo, plany te były realizowane m.in. w drodze masowych przesiedleń ludności polskiej.

Równocześnie rządy państw Sprzymierzonych przygotowywały plany rozwiązania kwestii narodowych w Europie, które to plany miały być zrealizowane w przypadku zwycięstwa nad III Rzeszą. Początkowo (od 1941 roku inicjatywy w tej sprawie były wysuwane przez rządy emigracyjne Polski i Czechosłowacji, stwierdzające konieczność dokonania zbiorowych transferów ludności narodowości niemieckiej z Polski, Czechosłowacji, Węgier i Austrii. Szczególne znaczenia nabrała ta sprawa jednakże dopiero po uznaniu konieczności takich transferów przez Wielką Trójkę w czasie obrad konferencji w Teheranie w listopadzie 1943 r. Zagadnienie to stanowiło wówczas po części przedmiot sporu pomiędzy przywódcami mocarstw alianckich, zwłaszcza Stalinem i Churchillem³⁸, jednakże porozumienie w tej sprawie zostało osiągnięte jeszcze przed rozpoczęciem obrad konferencji poczdamskiej.

Już w ostatnim okresie wojny, w wyniku działań wojennych znaczna część ludności niemieckiej zamieszkałej na terenach wschodnich Rzeszy oraz na przedwojennych terytoriach ZSRR, Polski, Czechosłowacji i innych państw, opuściła swe siedziby. Spowodowane to było trzema czynnikami:

1. ucieczką ludności przed działaniami wojennymi,
2. propagandą niemiecką, oraz
3. przymusową ewakuacją przez władze niemieckie³⁹.

Na dowód tej tezy warto przytoczyć niektóre liczby. Jeszcze w latach 1942 - 43 ewakuowano 325 tys. Niemców z terenów ZSRR; w 1944 roku zarządzono wywiezienia około 470 tys. osób narodowości niemieckiej z Siedmiogrodu i Banatu. Oficjalne źródła RFN podają liczbę 5 mln osób, które opuściły tereny polskie wcielone po 1939 r. do Rzeszy oraz dawne tereny wschodnie Rzeszy; natomiast źródła oficjalne z tego okresu (komunikaty wojenne Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych) podawały liczbę 8.350 tys. ludzi. O rozmiarach ucieczki Niemców przed Armią Czerwoną świadczy fakt, że w czasie zajmowania przez nią Prus Wschodnich na obszarze tym pozostało zaledwie 7% ludności⁴⁰.

³⁷ J. Dubiel, *Tzw. „mniejszość niemiecka w Polsce”*. Warszawa 1971, s. 42 nn.

³⁸ Znalazło to wyraz m. in. w czasie obrad konferencji jałtańskiej w dn. 04 - 11.02.1945. Por. K. Skubiszewski, *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej*. Warszawa 1968, zvl. s. 84 nn.

³⁹ J. W. Szydłak, *Układ PRL-RFN z 07.12.1970 o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków a umowa poczdamska*. Poznań 1974, ss. 158 - 159.

⁴⁰ K. Skubiszewski, *Wysiedlenie... op. cit.*, s. 93.

Po zakończeniu działań wojennych proces wysiedlania ludności niemieckiej z dawnych *Ostgebiete* trwał nadal; wyjechało ponadto m.in. co najmniej 200 tys. niemieckich mieszkańców byłego Wolnego Miasta Gdańska.

31 lipca 1945 roku w trakcie obrad konferencji poczdamskiej uzgodnione zostały przez zwycięskie mocarstwa postanowienia dotyczące przesiedlenia ludności niemieckiej z obszarów położonych na wschód od linii Odry i Nysy Łużyckiej, a określonych w Protokole jako „byłe tereny niemieckiej” („former German territories”) ⁴¹. Zgodnie z postanowieniami konferencji poczdamskiej Sojusznicza Rada Kontroli Niemiec ustaliła plan przesiedlenia ludności niemieckiej, obejmujący w sumie 6.650 tys. osób: z Austrii (tzw. *Reichsdeutsche*, osiadłych na tych terenach po 1938 r.) ok. 150 tys. osób, z Czechosłowacji — 2,5 mln osób, z Polski — 3,5 mln osób oraz z Węgier ok. 500 tys. osób. Wyjeżdżających uprzednio pozbawiono obywatelstwa; w Polsce nastąpiło to na podstawie dekretu z 13 września 1946 r. o wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego osób narodowości niemieckiej. Plan ten był stopniowo realizowany — do 1950 roku wyjechało z Polski około 3.190 tys. osób ⁴². Liczba ta obejmowała również członków dawnej niemieckiej mniejszości w Polsce międzywojennej. R. Breyer podaje ⁴³, że osób podlegających wysiedleniu było łącznie we wszystkich strefach okupacyjnych, w Berlinie i w Austrii około 688 tys. Równoległe z wysiedlaniem Niemców z polskich Ziemi Zachodnich i Północnych na tereny te napływała ludność polska: osadnicy wojskowi oraz ludność przesiedlona z dawnych terenów wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej. Jednocześnie na Ziemiach Odzyskanych pozostała dawna polska ludność autochtoniczna. Jednym z podstawowych zadań stojących przed władzami polskimi było uregulowanie zagadnień obywatelstwa tej ludności. Komisja Narodowościowa i Wyznaniowa KRN na swym posiedzeniu w dniu 29 marca 1946 r. ustaliła etapy regulacji prawnej statusu ludności autochtonicznej:

1. weryfikacja narodowościowa;
2. wydanie zarządzenia o wstrzymaniu wysiedlenia wszystkich osób związanych z grupą autochtoniczną bądź pochodzeniem, bądź związkami rodzinnymi;

⁴¹ Art. XIII Umowy Poczdamskiej brzmi:

„Na Konferencji doszło do następującego porozumienia w sprawie wysiedlenia Niemców z Polski, Czechosłowacji i Węgier:

Trzy Rządy, rozważywszy sprawę pod każdym względem, uznają, że należy przedsięwziąć przesiedlenie do Niemiec ludności niemieckiej i jej elementów pozostałych w Polsce, w Czechosłowacji i na Węgrzech. Zgodne są co do tego, że wszelkie przesiedlenia powinny odbywać się w sposób uporządkowany i ludzki. Wobec tego, że napływ wielkiej ilości Niemców do Niemiec zwiększyłby jeszcze ciężar spoczywający na władzach okupacyjnych, uważają one, że Sojusznicza Rada Kontroli w Niemczech powinna zbadać przede wszystkim to zagadnienie oraz szczególnie uwzględnić sprawę sprawiedliwego rozdzielenia tych Niemców pomiędzy poszczególne strefy okupacyjne”.

Ponadto uczestnicy Konferencji wezwali rządy zainteresowanych państw (tj. Polski, Czechosłowacji i Węgier) do zaprzestania wysiedlania Niemców do chwili ustalenia szczegółowych zasad wysiedlenia. Tekst cytowany za *Wybór dokumentów... op. cit.*, s. 28.

⁴² K. Skubiszewski, *Wysiedlenie... op. cit.*, s. 93.

⁴³ *Das Auslandsdeutschtum... op. cit.*, s. 85

3. rozszerzenie praw majątkowych⁴⁴; oraz
4. nadanie praw obywatelskich po repatriacji Niemców.

Zagadnienie obywatelstwa polskiego ludności autochtonicznej uregulowane zostało dwoma aktami prawnymi: ustawą z 28 kwietnia 1946 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego osób narodowości polskiej zamieszkałych na obszarze Ziem Odzyskanych⁴⁵ oraz dekretem z 22 października 1947 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego osób narodowości polskiej zamieszkałych na obszarze Wolnego Miasta Gdańska. Zgodnie z przepisem art. 1 ustawy z 1946 roku warunkami uzyskania obywatelstwa były: posiadanie przez zainteresowanego stałego miejsca zamieszkania na obszarze Ziem Odzyskanych przed 1 stycznia 1945 r.; zweryfikowanie przed specjalną komisją narodowości polskiej oraz złożenie deklaracji wierności Narodowi i Państwu Polskiemu. Warunki te były więc zindywidualizowane, co nadawało im charakter opcji. Do dnia 31 grudnia 1948 r. zweryfikowano jako Polaków 1.011.595 osób (z czego jednak 2.011 złożyło później wnioski o wyjazd do Niemiec)⁴⁶. Liczba ta mniej więcej odpowiada szacunkowej liczbie mniejszości polskiej na terenach wschodnich Rzeszy w końcu lat trzydziestych.

Proces formowania się względnie jednolitej narodowościowo Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej został w praktyce zakończony wydaniem w dniu 8 stycznia 1951 r. ustawy o obywatelstwie polskim⁴⁷.

5. Z przytoczonych wyżej danych wynika, że znakomita większość Niemców została przesiedlona na podstawie uchwał konferencji poczdamskiej w latach 1946 - 1950. Na ogół autorzy polscy i zachodniemieccy zgadzają się jednak, że pewna liczba osób narodowości niemieckiej pozostała w Polsce. R. Breyer⁴⁸ podaje liczbę około 212 tys. osób na Ziemiach Zachodnich i Północnych oraz 40 tys. na terenach położonych na wschód od przedwojennej granicy polsko-niemieckiej. A. Tomasek⁴⁹ ocenia tę liczbę na około 10 tys. osób, które nie zweryfikowały się jako Polacy i nie przyjęły obywatelstwa polskiego, nadanego ustawą z 1951 roku. Władze polskie traktowały takie osoby jako „dawnych niemieckich przynależnych państwowych” (tj. obcokrajowców lub bezpaństwowców). Podane tu liczby różnią się znacznie między sobą — świadczą więc o braku jednoznacznego stanowiska w tej sprawie.

Również władzom PRL zależało na rozwiązaniu problemu osób narodowości niemieckiej, mieszkających w Polsce. W grudniu 1955 roku organizacje Czerwonego Krzyża PRL i RFN zawarły porozumienie (na okres 3 lat) w sprawie wyjazdów osób pochodzenia niemieckiego lub pochodzących z rodzin mieszanych. Na podstawie tego porozumienia

⁴⁴ Własność niemiecka na Ziemiach Odzyskanych została skonfiskowana na podstawie ustawy z 31.08.1944 oraz dekretów z 04.11.1944 i 28.02.1945.

⁴⁵ Dz. U. nr 15, poz. 106.

⁴⁶ J. Dubiel, *Tzw. „mniejszość ... op. cit.*, s. 108.

⁴⁷ Dz. U. nr 4, poz. 25.

⁴⁸ *Das Auslandsdeutschtum ... op. cit.*, s. 88.

⁴⁹ A. Tomasek, *Deutsche Minderheiten in Polen*. „Das Parlament” vol. 24 (1974), nr 34-35, s. 19. Wspomina o tym także G. Zieger, *Die gesamtdeutsche Staatsangehörigkeit als rechtliches Band des deutschen Staatsvolks unter besonderer Berücksichtigung der Ostdeutschen*. (w:) *Auslegung der Ostverträge und gesamtdeutsche Staatsangehörigkeit der Ostdeutschen*. Bonn 1980, s. 85 nn (zwl. s. 116).

w 1957 r. wyjechało do NRD 24 tys. osób, do RFN zaś — 90 tys. osób; na 1958 r. wnioski o wyjazd złożyło 200 tys. osób⁵⁰. Łącznie ocenia się, że w latach 1955-1969 za pośrednictwem Czerwonego Krzyża wyjechało około 400 tys. osób. Wydaje się, że liczba ta znacznie przekracza liczbę Niemców, którzy pozostali w Polsce po 1950 roku.

W sumie wg danych statystycznych z lat 1961-1962 ogólna liczba ludności obcej etnicznie w Polsce wynosiła około 450 tys. osób, w tym około 3 tys. Niemców⁵¹. W większości zamieszkiwali oni woj. wrocławskie i wałbrzyskie, w mniejszej ilości także w woj. koszalińskim. Wbrew stanowisku prezentowanemu przez RFN posiadali oni pełnię praw obywatelskich. Po wojnie ukazywały się dwa czasopisma w języku niemieckim („Arbeitstimme” i „Die Woche in Polen”). W latach pięćdziesiątych istniały w Polsce liczne szkoły mniejszościowe w niemieckim językiem wykładowym. Były one jednak stopniowo zamykane w miarę wyjazdów Niemców z Polski po 1956 roku; w 1961 roku istniały 3 takie szkoły, w których uczyło się 73 uczniów (stan na 10 października 1961 r.). Jeszcze w latach siedemdziesiątych działało w Wałbrzychu niemieckie stowarzyszenie kulturalne.

6. Wszystkie te dane pozwalają na stwierdzenie, że w rzeczywistości problem niemieckiej mniejszości narodowej w Polsce nie istnieje lub jest sztucznie wyolbrzymiany. Można przyjąć, że do 1969 roku wszystkie osoby narodowości niemieckiej wyjechały z Polski; pozostająca w tej chwili minimalna liczba takich osób nie może pretendować do rangi grupy narodowej. Do podobnego wniosku prowadzi omówiony wyżej Raport Sekretarza Generalnego z 4 lipca 1950 r., przy czym ze stanowiskiem w nim zaprezentowanym zgadzają się m.in. J. Byczkowski⁵² i K. Doehring⁵³.

Teza zachodnioniemiecka nawiązuje do przyjętej w Ustawie Zasadniczej RFN konstrukcji „Niemca”. Przepis art. 116.1 UZ⁵⁴ został wpraw-

⁵⁰ A. Klafkowski, *Umowa poczdamska z dnia 02.08.1945*. Warszawa 1960. s. 393.

⁵¹ Tak A. Kwilecki, *Mniejszości narodowe w Polsce Ludowej*, „Kultura i Społeczeństwo” vol. 7 (1963), nr 4, s. 85 nn (zwl. s. 88); podobne dane podaje w odniesieniu do roku 1971 J. Byczkowski, *Mniejszości ... op. cit.*, s. 107 — zastrzegając, że dane te mogą być nieco zaniżone. Wydaje się, że liczba osób narodowości niemieckiej w Polsce nie przekracza obecnie 10 tys. Zwraca uwagę natomiast fakt, że w ciągu ostatnich lat GUS nie publikował danych na temat mniejszości narodowych w Polsce.

⁵² J. Byczkowski: *j.w.*, s. 58-59.

⁵³ K. Doehring, *Das Gutachten ... op. cit.*, *in fine*.

⁵⁴ Definicja „Niemca” zawarta w art. 116.1 Ustawy Zasadniczej RFN brzmi: „Deutscher im Sinne dieses Grundgesetzes ist vorbehaltlich anderweitiger gesetzlicher Regelung, wer die deutsche Staatsangehörigkeit besitzt oder als Flüchtling oder Vertriebener deutscher Volkszugehörigkeit oder als dessen Ehegatte oder Abkömmling in dem Gebiete des Deutschen Reiches nach dem Stande vom 31. Dezember 1937 Aufnahme gefunden hat”.

Niemiecki system prawny definiuje również pojęcie narodowości niemieckiej w § 6 ustawy o wypędzonych i uciekinierach (*Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge, Bundesvertriebenengesetz, BVFG*), tekst jednolity z 03.09.1971 (BGBl. I, s. 1566): „Deutscher Volkszugehöriger im Sinne dieses Gesetzes ist, wer sich in seiner Heimat zum deutschen Volkstum bekannt hat, sofern dieses Bekenntnis durch bestimmte Merkmale wie Abstammung, Sprache, Erziehung, Kultur bestätigt wird”.

dzie przez ustrojodawcę zamieszczony w rozdziale zawierającym przepisy końcowe i przejściowe, jednakże jest interpretowany w takim trybie i celu, jak pozostałe przepisy konstytucji. Zgodnie z tym przepisem za „Niemców” uważa się m.in. wszystkie osoby, które posiadają niemiecką przynależność państwową.

RFN stoi na stanowisku, że Rzesza Niemiecka nie upadła w wyniku II wojny światowej, lecz istnieje nadal w granicach z 31 grudnia 1937 r.; przy czym jest podmiotem mającym zdolność prawną, lecz pozbawionym zdolności do czynności prawnych. Pomimo podpisania w latach 1970 - 73 umów normalizacyjnych z państwami socjalistycznymi strona zachodni-niemiecka nadal neguje trwałość terytorialnego *status quo* w Europie, w tym także ostateczny charakter granicy na Odrze i Nysie. Podejmowane są stale próby roziągnięcia suwerenności państwowej RFN (jako kontynuatora, a nie sukcesora Rzeszy Niemieckiej) na terytorium NRD oraz na obszary położone na wschód od linii Odry i Nysy Łużyckiej. Jedną z takich prób jest konstrukcja niemieckiej przynależności państwowej, przyjęta przez RFN z ustawy o niemieckiej przynależności państwowej z 1913 roku.

Zgodnie z postanowieniami tej ustawy, autochtoniczni mieszkańcy danych terenów wschodnich Rzeszy są traktowani na równi z osobami stale mieszkającymi w RFN (zasadę równości wszystkich Niemców wprowadził art. 3 UZ) — z chwilą przybycia do obszaru obowiązywania Ustawy Zasadniczej RFN. W stosunku do osób posiadających niemiecką przynależność państwową, lecz mieszkających w Polsce, wysunięto w RFN tezę, że stanowią one tzw. mniejszość niemiecką w Polsce⁵⁵.

Argumentacja powyższa dowodzi jednoznacznie, że pojęcie „Niemca” w interpretacji zachodni-niemieckiej nie jest tożsame z pojęciem „osoby narodowości niemieckiej”⁵⁶, lecz jest wyłącznie koncepcją rewizjonistyczną, mającą uzasadnić prawa RFN do terenów na wschód od linii Odry—Nysy Łużyckiej oraz upoważnić RFN do ingerencji w wewnętrzne sprawy Polski.

Rząd PRL w swej Informacji z 18 listopada 1970 r.⁵⁷ potwierdził, w odpowiedzi na stanowisko zaprezentowane przez stronę zachodni-niemiecką, pozostawanie w Polsce „pewnej liczby osób należących bezspornie do narodu niemieckiego”, wyrażając jednocześnie zgodę na ich wyjazd do NRD lub RFN pod warunkiem, że prawo to nie będzie nadużywane dla celów emigracji zarobkowej. Osoby te mieściły się w liczbie 65 tys. osób, które wyjechały z Polski zgodnie z tą Informacją w latach 1970 - 1975.

Wraz z umowami rentowymi oraz umową o udzieleniu kredytu finansowego w dniu 9 października 1975 r. ministrowie spraw zagranicz-

⁵⁵ Por. szczegółowo R. Bernhardt, *Pojęcie Niemca oraz niemiecka przynależność państwowa w świetle prawa Republiki Federalnej Niemiec*. „Przegląd Stosunków Międzynarodowych” 1974, nr 6; stwierdza to także L. Janicki, *Podstawowe instytucje prawa o obywatelstwie w RFN (na tle tzw. układów wschodnich)*. „Przegląd Zachodni” 1978, nr 2, s. 1 nn.

⁵⁶ Dostrzegają to również autorzy zachodni-niemieccy, np. H. Hecker w komentarzu do art. 116 Ustawy Zasadniczej, (w:) I. von Münch (red.), *Grundgesetz. Kommentar*. München, Band 3 (1978), s. 909.

⁵⁷ Tekst opublikowany w: *Polska Rzeczpospolita Ludowa — Republika Federalna Niemiec. Bilans stosunków wzajemnych. Problemy i perspektywy normalizacji*. Warszawa 1979, s. 317.

nych PRL i RFN S. Olszowski i H. D. Genscher podpisali tzw. zapis protokolarny, na mocy którego władze polskie zgodziły się na wyjazd dalszych 120-125 tys. osób w ramach tzw. akcji łączenia rodzin⁵⁸.

W sumie w latach siedemdziesiątych wyjechało z Polski legalnie około 200 tys. osób. W rzeczywistości prawie wszystkie te osoby były narodowości polskiej; wiele z nich nawet nie znało języka niemieckiego, a zdarzały się wśród tych osób krewni polskich działaczy plebiscytowych po I wojnie światowej.

Jednoznacznie nasuwa się twierdzenie, że tzw. akcja łączenia rodzin w istocie swej miała na celu nie umożliwienie wyjazdu z Polski osób narodowości niemieckiej, lecz stymulowanie przez stronę zachodnioniemiecką emigracji zarobkowej Polaków, w tym wielu osób o wysokich kwalifikacjach zawodowych, a następnie wykorzystanie tej akcji dla celów politycznych.

Słuszna wydaje się również teza, że tzw. akcja łączenia rodzin była w istocie „akcją dzielenia rodzin”. Osoby wyjeżdżające do RFN pozostawiały bowiem w Polsce członków swych rodzin, którzy po pewnym czasie z kolei występowali z wnioskiem o swój wyjazd do RFN dla połączenia z osobą, która wyjechała uprzednio (zachodziła tu więc swoista reakcja łańcuchowa).

WŁADYSŁAW CZAPLIŃSKI

⁵⁸ J. w., s. 330. Stanowisko zachodnioniemieckie por. D. Blumenwitz, *Das deutsch-polnische Ausreiseprotokoll vom 9. Oktober 1975. Ein Beitrag zur Abgrenzung von vertraglichen und nicht vertraglichen Verpflichtungen in der neueren Staatenpraxis* (w:) *Um Recht und Freiheit. Festschrift für F. Heydte*, Berlin (West) 1977, s. 47 nn.